

JAAARVERSLAG 2020

relief

CHRISTELIJKE VERENIGING VAN ZORGAANBIEDERS

WOORD VOORAF	3
1. EEN JAAR IN HET TEKEN VAN CORONA	4
2. DE RELIËF BEWEGING	5
2.1. VISIE	5
2.2 SAMENVATTING	5
2.3 ACTIVITEITENOVERZICHT	5
2.4 UITGELICHT	7
3. DE RELIËF ACADEMIE	9
3.1 VISIE	9
3.2 SAMENVATTING	9
3.3 ACTIVITEITENOVERZICHT	10
3.4 OMZET NAAR THEMA EN KLANTEN	10
3.5 UITGELICHT	11
4. DE VERENIGING EN HAAR ORGANEN	13
4.1 MISSIE	13
4.2 LEDEN	13
4.3 BESTUUR	13
4.4 VERENIGINGSBUREAU	14
4.5 SAMENWERKINGSPARTNERS	14
4.6 VERTEGENWOORDIGINGEN	15
4.7 ZIN IN ZORG	15
5. PUBLICATIES EN BIJDAGEN AAN DE PUBLIEKE OPINIE	16
5.1 BOEKEN EN BROCHURES	16
5.2 LESMATERIALEN	16
5.3 RAPPORTEN	16
5.4 HANDREIKINGEN	16
5.5 OPINIËRENDE BIJDAGEN IN KRANTEN, TIJDSCHRIFTEN ETC.	16
5.6 BIJDAGEN IN ZIN IN ZORG, TIJDSCHRIFT VOOR ZORG, ETHIEK EN LEVENSBESCHOUWING	17
5.7 BIJDAGEN IN DE VORM LEZINGEN, PRESENTATIES EN WORKSHOPS OP PUBLIEKSBIJeenKOMSTEN	18
BIJLAGE 1 AFGERONDE GESUBSIDIEERDE PROJECTEN	19

Met genoegen presenteert het bestuur u het inhoudelijk jaarverslag van Reliëf, christelijke vereniging van zorgaanbieders. Het jaar 2020 is een bijzonder jaar geweest, getekend door de Covid-19 pandemie. Voor alle Nederlanders, in het bijzonder voor de zorgsector en dus ook voor Reliëf.

Op 6 maart vond het Reliëf jaarcongres plaats. Twee weken ervoor was het virus in Nederland gearriveerd. Het was nog wat onwerkelijk: we gaven geen handen meer maar deden een elleboogje. We hadden geen idee van wat ons te wachten stond en welke diepe sporen het virus in onze samenleving zou gaan trekken. Het thema van het jaarcongres was: 'Wat ben je waard? Wat mag dat kosten?' Een van de sprekers was André Rouvoet. Hij stond op het punt om te beginnen aan zijn nieuwe baan als bestuursvoorzitter van de GGD. 'De betaalbaarheid van de zorg zal een steeds belangrijker vraagstuk worden in de toekomst', voorspelde hij. Ook Rouvoet had geen notie van de voorspellende waarde van zijn woorden. Nog geen maand later zag hij zich gesteld voor de grootste operatie uit de geschiedenis van de GGD: het massaal testen van Nederlandse burgers om de verspreiding van het virus onder controle te houden. En, de zorg mócht wat kosten: vele miljarden zijn uitgetrokken om de bevolking te beschermen en de gezondheidszorg te ontlasten.

Ook voor Reliëf bracht de coronatijd de nodige zorgen mee. Alle scholingen en trainingen werden geannuleerd. Alle bijeenkomsten werden afgezegd. Tegen de zomer hadden we als bestuur gereede zorgen over wat de gevolgen voor Reliëf zouden zijn. Ik ben blij dat we met elkaar in staat zijn geweest de schade te beperken en tegelijk de dienstverlening en scholing in korte tijd zo aan te passen dat velen van u daar baat bij hebben gehad. Mede dankzij financiële steun van de overheid maar vooral ook dankzij de flexibiliteit, creativiteit en doorzettingsvermogen van de medewerkers van het verenigingsbureau. Het bestuur is hen zeer erkentelijk voor de inzet. Veel dank ook aan u, als leden van onze vereniging, die het werk met uw trouwe steun mogelijk maken.

In het afgelopen jaar hebben we gezien en ervaren hoe belangrijk solidariteit, betrokkenheid, liefde en betekenisvol contact zijn in zorg en samenleving. Het zijn de waarden die de spiritualiteit en identiteit van Reliëf als christelijke vereniging van zorgaanbieders kenmerken. Vanwege die relevantie kijk ik met vertrouwen uit naar de toekomst en wens ik een ieder toe dat hij of zij zich geborgen mag weten in liefde, de ziel van de zorg!

Henk Prins, voorzitter

Reliëf is de christelijke vereniging van zorgaanbieders In Nederland. De vereniging staat voor het bevorderen van menslievende zorg. Menslievende zorg is zorg die zorgvuldig is afgestemd op wat patiënten, cliënten en bewoners als betekenisvol ervaren. Aandacht voor zingeving, ethiek en morele kernwaarden als liefde, betrokkenheid, deskundigheid en waardigheid staan in het werk van Reliëf centraal. Wij helpen onze leden om in hun eigen organisaties hun identiteit en kernwaarden waar te maken.

Het jaar 2020 heeft in het teken gestaan van het coronavirus. Na een normaal begin werd op maandag 23 maart de intelligente lockdown afgekondigd. Voor Reliëf betekende dit dat van de een op de andere dag alle scholingen en trainingen van de Academie stilvielen. Ook alle bijeenkomsten in het kader van de Beweging moesten worden geannuleerd. Daarmee kwamen ook de inkomsten van de vereniging onder grote druk te staan.

Aanvankelijk gingen we er vanuit dat het allemaal niet zo lang zou duren en planden we vol goede moed de activiteiten weer in vanaf mei. Ondertussen haalden we projecten die vanachter het bureau gedaan konden worden naar voren, om de vrijgevallen tijd optimaal te benutten. Op die wijze is onder meer het boek *Menslievende zorg in de praktijk* tot stand gekomen.

Toen in mei bleek dat de opnieuw geplande activiteiten wederom moesten worden uitgesteld, heeft het bestuur een aantal maatregelen genomen om de risico's te beperken.

1. Overheidssteun werd aangevraagd in de vorm van de NOW-regeling. Daarmee kon een deel van de gederfde inkomsten worden opgevangen.
2. De continuïteitsreserve, in aandelen belegd, werd liquide gemaakt. Op die wijze kon het bestuur de financiële buffer van de vereniging precies monitoren, zodat tijdig duidelijk zou zijn wanneer er eventueel structurele maatregelen genomen zouden moeten worden om de continuïteit van de vereniging te waarborgen.
3. Het verenigingsbureau heeft activiteiten die daarvoor in aanmerking kwamen geschikt gemaakt om digitaal vorm te geven. Dit werkte vooral goed voor de publieksbijeenkomsten. Het leidde niet tot veel nieuwe inschrijvingen voor scholing, omdat zorgprofessionals terughoudend waren. Zij konden gezien de omstandigheden niet aan het directe arbeidsproces onttrokken worden.
4. Het verenigingsbureau heeft nieuwe diensten ontwikkeld voor leden en niet-leden, specifiek gericht op vraagstukken die de Covid-19 pandemie met zich meebracht.
5. De investeringen in ICT en personeel zijn opgeschort en nog kritischer dan anders werd de noodzaak van financiële uitgaven tegen het licht gehouden.
6. Het meerjarenbeleidsplan 2016-2020 is met een jaar verlengd. In 2021 zal het nieuwe meerjarenbeleidsplan 2022-2025 worden voorbereid.

Deze maatregelen hebben geleid tot het gehoopte resultaat. We hebben leden en niet-leden kunnen ondersteunen met handreikingen en adviezen over allerlei aspecten van Covid-19. Relatief veel scholing heeft op aangepaste wijze doorgang kunnen vinden. Er zijn nieuwe diensten ontwikkeld. Van onze plannen hebben we al met al veel waar kunnen maken, zij het in aangepaste vorm. Hieronder vindt u de opbrengst, geordend volgens de twee beleidsterreinen van de vereniging: Beweging en Academie.

2.1 VISIE

We werken aan een groeiende en bloeiende Beweging van zorgverleners die zich verbonden weten aan het ideaal van menslievende zorg. Doel van de Beweging is om samen vorm te geven aan menslievende zorg door bewustwording, inspiratie en het bieden van handzame suggesties voor de alledaagse zorgpraktijk.

2.2 SAMENVATTING

Op het beleidsterrein van de Beweging organiseren we bijeenkomsten, faciliteren we diverse netwerken, maken we inspirerende producten en voeren we een aantal gesubsidieerde projecten uit, die als doel hebben om menslievende zorg te bevorderen. Een deel van de publieksbijeenkomsten konden we digitaal uitvoeren. Rond het coronavirus hebben we diverse goedbezochte webinars georganiseerd, ook in samenwerking met anderen. Van de netwerkbijsamelingen kon ook een groot deel op digitale wijze doorgang vinden. Deelnemers hebben aangegeven dat ze wel degelijk de echte ontmoeting misten, maar beter zo, dan het risico lopen om elkaar uit het oog te verliezen. Vanuit het netwerk 'commissies ethiek in ziekenhuizen' is er een digitaal forum opgezet, waar de commissieleden en anderen die met morele dilemma's rond het coronavirus werden geconfronteerd ervaringen, documenten en goede ideeën konden uitwisselen. Vanwege dit succes is een vergelijkbaar forum opgezet voor commissies ethiek in de langdurige zorg. We hopen dit laatste forum in 2021 uit te bouwen tot een netwerk. We hebben verder diverse handreikingen geschreven rondom kwesties van ethiek en zingeving in tijden van corona. Ten slotte: twee grote gesubsidieerde projecten kwamen tot een afronding: 'Van Betekenis tot het Einde' en het 'Religieus Erfgoedproject Menslievende zorg', zie hiervoor bijlage 1. Hieronder geven we een overzicht van alle activiteiten, waarna we vijf projecten kort uitlichten.

2.3 ACTIVITEITENOVERZICHT

Bijeenkomsten

- Reliëf Jaarcongres 'Wat ben je waard' op 6 maart 2020 in Amersfoort
- Drie Algemene Ledenvergaderingen (op 8 juni, 6 juli en 23 november)
- Najaarsberaad op 23 november waar de publicatie *Menslievende zorg in de praktijk* werd gepresenteerd
- Een retraite voor zorgprofessionals rondom het boek Adam van Henri Nouwen, op 27 en 28 oktober in Maarssen
- Drie webinars rondom ethiek en morele stress in tijden van corona, onder meer in samenwerking Christelijke Hogeschool Ede
- Diverse webinars over Ethiek en zingeving in relatie tot Corona
- Een webinar 'Positionering van ethiekondersteuning in organisaties: horzel of vroedvrouw?' op 26 november, in samenwerking met het NEON
- Een webinar 'Inclusieve ontmoetingen als hart van kerk-zijn' op 10 december

Netwerken

- Netwerk bestuurders in de langdurige zorg
- Netwerk commissies ethiek in ziekenhuizen
- Forum commissies ethiek in de langdurige zorg

- Netwerk HR en identiteit, van personeelsmedewerkers in christelijke zorgorganisaties
- Netwerk Inclusie, gericht op inclusief samenleven met mensen met een verstandelijke beperking

Producten

- Vier edities van het tijdschrift *Zin in Zorg* met de thema's:
 1. Mantelzorg
 2. Wat ben je waard?
 3. Broosheid
 4. Nachtzorg
- De Zin in zorg Lesmodules, herziene versie
- Het boek Menslievende zorg in de praktijk
- Reflectiekaartjes, nieuwe editie
- De brochure Leven met... Zorg en kerk
- Herziene editie van de levensverhaalmethode Mijn leven in kaart
- Eindverslag Levensverhaal Centraal, deel II
- Diverse handreikingen en adviezen voor omgang met dilemma's rond het coronavirus:
 - Morele overwegingen rond de covid-19 vaccinatie
 - Dialoog over vaccineren (tips)
 - Handreiking ethische vraagstukken en corona in de langdurige zorg
 - Handreiking ethische vraagstukken m.b.t. bezoekverbod in de langdurige zorg
 - Hulpkaartjes voor morele dilemma's in de zorg
 - Flyer met zelfzorgtips voor geestelijk verzorgers
 - Toolbox afscheid nemen en herdenken
- Diverse modules, adviezen en rapporten rondom het project Van betekenis tot het Einde, dat tot doel heeft het levenseinde bespreekbaar te maken:
 - Verslag Life Review in de palliatieve fase
 - Training Ruimte voor eindigheid
 - Onderzoeksrapport Levensbeëindiging mensen met dementie
 - Van levenskunst tot stervenskunst - hertaling diamantmodel
- E-learning Ethiek, de basis
- E-learning Ethiek in de paramedische praktijk

Informatievoorziening

We informeerden onze leden en anderen:

- Door middel van kosteloos consult aan leden (ca. 100 consulten telefonisch of op locatie)
- Middels tien digitale nieuwsbrieven verzonden aan 2.500 abonnees
- Via Facebook (280 volgers), Twitter (813 volgers) en LinkedIn (485 volgers)
- Via de website www.relief.nl
- Bijdragen aan het publiek debat middels artikelen, lezingen en andere publieke activiteiten. Een overzicht vindt u in hoofdstuk 5.

2.4 UITGELICHT

Een aantal activiteiten zetten we hieronder speciaal in het zonnetje.

1. Het jaarcongres 'Wat ben je waard?'

Het jaarcongres van 6 maart ging over de spanning die kan ontstaan tussen de (sociale, morele en religieuze) waarde van een mensenleven en wat de zorg voor een kostbaar mens daadwerkelijk mag kosten. Sprekers waren: Manu Keirse (over anders kijken naar kwetsbare mensen), Marian Verkerk (over solidariteit) en André Rouvoet (over de dilemma's van de zorgverzekeraar). De dag werd omlijst door Verhalen van Waarde vertolkt door Pauline Seebregts.

Anders dan andere jaren hielden we ons congres in Hart van Vathorst in Amersfoort. Een plek midden in de samenleving waar zorg, kerk en ontmoeting letterlijk onder één dak zitten. We hadden bij de voorbereiding van dit congres niet kunnen denken hoe relevant en actueel de vraag zou zijn naar wat kwetsbare mensen waard zijn en wat ons dat als samenleving mag kosten.

2. Boek Menslievende zorg

Gedurende de eerste lockdown schreef de staf het boek *Menslievende zorg in de praktijk*. Het geeft een visionaire en praktische weerslag van het gedachtegoed van Reliëf over zorg en de Reliëf aanpak. In ieder hoofdstuk komt een element van de zorgpraktijk aan de orde zoals kwaliteit, professionaliteit en leiderschap. Het boek werd als kerstgeschenk verspreid onder de leden en ook wordt het gebruikt binnen de academie, bijvoorbeeld in de scholingsmappen of ter ondersteuning van identiteitstrajecten.

3. Retraite 'de taal van het hart'

Op 27 en 28 oktober vond de eerste tweedaagse retraite plaats in 'De Spil' in Maarsse, geheel coronaproof. Onderdeel van de retraite is nadere kennismaking met het gedachtegoed van Henri Nouwen en een bespreking van zijn boek *Adam*. Begeleiders waren Wout Huizing en Mariëtte Sneep. Naast de onderlinge gesprekken bood het programma een schrijfworkshop onder leiding van Iepie Kroese, een avond- en ochtendgebed, stilte met een 'lectio divina' en een Emmaüswandeling. De evaluatie maakte duidelijk hoe betekenisvol deze 24 uur samen was: "Ik ben dankbaar voor de tijd samen. Vooral het delen van persoonlijke ervaringen." In 2021 hopen we deze retraite opnieuw aan te bieden.

4. Corona-ondersteuning

In dit jaar kwamen veel organisaties en zorgbestuurders voor nieuwe dilemma's te staan. De coronapandemie bracht gedurende het jaar verschillende vraagstukken met zich mee, waarmee bestuurders en ethiekondersteuners zich meldden bij Reliëf. Reliëf heeft haar leden met raad en daad bijgestaan; deze ondersteuning valt uiteen in drie categorieën.

- Persoonlijk advies en meedenken
- Schriftelijke handreikingen en andere tools, zoals de Hulpkaart voor morele dilemma's in de zorg of de flyer met zelfzorgtips
- Organiseren van netwerken en bijeenkomsten over het thema.

5. Bijeenkomsten netwerk inclusie

Het netwerk Inclusie, ondersteund door Stichting Fonds Cupertino, kreeg een nieuwe impuls met de driedelige serie 'Leven met...!', over kerk, samenleving en inclusie. Het eerste onderdeel was een bijeenkomst over Levensvragen, waarover een factsheet gemaakt is. De tweede sessie ging over de verhouding Kerk en zorg en leidde tot de brochure *Leven met ... Zorg en Kerk*. De derde sessie was een webinar over Inclusieve ontmoetingen in kerk en zorg.

3.1 VISIE

Vanuit de Academie ondersteunt Reliëf leden én niet-leden met scholing, training, coaching en supervisie, zowel in company als via open inschrijving. Doel van de deskundigheidsbevordering is om onze leden te helpen hun belofte aan cliënten en patiënten waar te maken om menslievende zorg te bieden. De deskundigheidsbevordering van de Reliëf Academie richt zich op zingeving, levensvragen, persoonsgerichte zorg, levensverhalen, geestelijke verzorging, ethiek en moreel beraad. Een deel van de scholing is in company een ander deel wordt aangeboden via open inschrijving. Het aandeel van de Open Inschrijvingen is verder toegenomen. Dit past bij de filosofie van de Academie: zorgprofessionals toerusten, zodat zij in hun eigen omgeving de aandacht voor ethiek, identiteit en zingeving verder kunnen uitbouwen.

3.2 SAMENVATTING

In januari leken we met een vliegende vaart van start te gaan; het team was op volle sterkte en de portefeuille goed gevuld. Toen corona ook ons land raakte en de eerste lockdown werd afgekondigd kwam de Academie in eerste instantie tot een volledige stilstand. Alle open inschrijvingen en in company scholingen werden verzet.

Dit betekende vooral voor de coördinator een enorme klus. Juist in die tijd namen wij wegens pensionering afscheid van Alie Meyvogel, coördinator van de Academie. Irma van den Boom nam het stokje van haar over en de coördinatie was bij haar in kundige handen. Tegen de zomer lukte het om enkele trainingen weer live te geven.

We weken uit naar onder meer de Schakel in Nijkerk om meer onderlinge afstand te kunnen houden en verkleinden de groepen. Na de zomer moesten we helaas opnieuw het live scholingsaanbod stil leggen. Nogmaals werden afspraken verschoven en trainingen verzet maar geannuleerd werd er gelukkig weinig.

Net als iedere andere organisatie maakte ook de Academie een digitale sprong. Trainingen werden gedigitaliseerd, e-learnings gemaakt en webinars gehouden. Het doel van de Academie: deskundigheidsbevordering van zorgprofessionals op het gebied van ethiek, zingeving en identiteit, bleek ook op een andere wijze vorm gegeven te kunnen worden. Daarbij lagen de morele dilemma's door corona voor het oprapen en was de behoefte aan morele reflectie groot. We hebben geprobeerd hier zo goed mogelijk op in te spelen.

Hoewel de inkomsten van de Academie door deze omstandigheden flink zijn achtergebleven mogen we ook spreken van bijvangst. We hebben blijvende activiteiten, producten en diensten ontwikkeld die we zonder deze periode niet ontwikkeld zouden hebben. Daarmee is het aanbod van de Academie uitgebreid en verbreed en kunnen wij onze leden en daarbuiten nog beter ondersteunen ook na deze bijzondere periode.

Op de volgende bladzijde geven we een overzicht van alle activiteiten, waarna we vijf projecten in het zonnetje zetten.

3.3 ACTIVITEITENOVERZICHT

Open inschrijving

- Leiden van moreel beraad - basiscursus
- Ethiekmiddagen voor gevorderden
- De vaardige geestelijk verzorger
- Verbindend communiceren
- Verlies, kwetsbaarheid en veerkracht
- Van levenskunst tot stervenskunst
- De binnenkant van eenzaamheid
- Verhalend werken in de zorg
- Schrijvend bezinnen
- Supervisie en intervisie (voor bestuurders en geestelijk verzorgers)
- Geestelijke verzorging buiten gewoon
- Webinars m.b.t. ethiek en morele dilemma's in coronatijd
- Coaching bij accreditatietraject NVZD
- Supervisie
- Intervisie

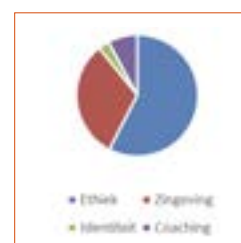
In company

- Leiden van moreel beraad
- Begeleiding en trainen commissies ethiek
- Begeleiding triage commissies
- Ondersteuning bij identiteit
- Levensvragen
- Ondersteuning teams geestelijke verzorging
- Waardegerichte teamcoaching en intervisie
- Ondersteuning van zorgteams m.b.t. corona
- Webinars

3.4 OMZET NAAR THEMA EN KLANTEN

Lid	€ 96.456
Niet lid	€ 108.652
Open aanbod	€ 91.962
Totaal	€ 297.070

Ethiek	€ 165.255
Zingeving	€ 71.065
Identiteit	€ 38.750
Coaching	€ 22.000
Totaal	€ 297.070

3.5 UITGELICHT

1. Moreel Beraad in tijden van corona

De pandemie bracht met zich mee dat we elkaar niet mochten ontmoeten en dat het traditionele moreel beraad nauwelijks te organiseren was in zorginstellingen. Tegelijkertijd was de vraag naar morele reflectie groot. Wij zijn daarom gestart met het ondersteunen van gespreksleiders in het vormgeven van digitaal moreel beraad. Er zijn twee ethiekmiddagen gehouden om getrainde gespreksleiders te leren hoe ze eenvoudig een digitaal moreel beraad kunnen houden. Deze bijeenkomsten werden zeer goed bezocht.

2. Update lesmateriaal

Ter vervanging van het basisboek Zorgethiek dat gebruikt werd bij de opleiding gespreksleider moreel beraad is er een nieuwe reader ontwikkeld. Hierin is achtergrondinformatie opgenomen over ethiek, de belangrijkste stromingen binnen de ethiek, zorgethiek, werken met waarden en moreel beraad. Dit nieuwe lesmateriaal zal in 2021 in gebruik genomen worden. Na enkele trainingen zal het lesmateriaal worden geëvalueerd en indien nodig worden aangepast. Tevens is het Reliëf stappenplan geactualiseerd en opnieuw vormgegeven.

3. Training Effectief en verbindend communiceren

In deze nieuwe training maken deelnemers kennis met de basisprincipes van verbindend communiceren en oefenen zij in het toepassen hiervan. Verbindend communiceren is een doeltreffende methode om in lastige situaties op een effectieve manier te communiceren; met aandacht voor zowel je eigen gevoelens en behoeften als die van de ander. De training is bedoeld voor verzorgenden, verpleegkundigen en andere zorgprofessionals. Enkele reacties van deelnemers: 'Een heel inspirerende dag', 'Veel nieuwe inzichten opgedaan vandaag'.

4. Geestelijke Verzorging Buitengewoon

In het voorjaar van 2020 ontvingen tien deelnemers een certificaat voor de gevolgde training 'geestelijke verzorging buitengewoon', gegeven door Reliëf samen met Marjo van Bergen en Katja Beerman. In deze training hebben geestelijk verzorgers zich bekwaamd in extramuraal werken. Zij zijn de pioniers van een inmiddels snel groeiende groep van geestelijk verzorgers die mensen thuis begeleiden, veelal vanuit regionale centra voor levensvragen. Vanuit VWS is een subsidie gegeven om deze extramuraal geestelijke verzorging te stimuleren. Op basis van deze training 'buitengewoon' is door Reliëf en Marjo van Bergen een leergang 'specialisatie geestelijk verzorger thuis' ontwikkeld, waarvoor VWS in de komende jaren subsidie verstrekt om geestelijk verzorgers verder te scholen. Reliëf coördineert deze leergang.

5. Netwerk commissies ethiek ziekenhuizen

Het netwerk van commissies ethiek van ziekenhuizen is in 2020 officieel gestart. Tijdens de voorjaarsbijeenkomst vond een uitwisseling plaats over de meest prangende morele vraagstukken in de ziekenhuizen van dat moment.

3. DE RELIËF ACADEMIE

De najaarsbijeenkomst werd samen met het NEON (Netwerk Ethiek Ondersteuning Nederland) gehouden, met een uitwisseling over hoe ethiekondersteuning in coronatijd in de eigen ziekenhuizen vorm heeft gekregen. Op verzoek van een van de leden organiseerden we een extra bijeenkomst om triage fase 3c (code zwart) te bespreken. Er zijn inmiddels vijftien ziekenhuizen lid van dit netwerk. De onderlinge uitwisseling is erg nuttig. Er is een digitaal platform opgericht. Hoewel het nu voldoende functioneel is, is het wel de wens om deze nog beter in te richten en overzichtelijker te maken.

4.1 MISSIE

Reliëf, christelijke vereniging van zorgaanbieders, bevordert menslievende zorg in Nederland. Onze inspiratie: Liefde voor God en liefde voor de medemens gaan hand in hand. Dat wij geliefde mensen zijn dwingt ons om met zorg om te zien naar elkaar. De Geest van liefde brengt al eeuwenlang mensen in beweging om er te zijn voor hun medemens. Reliëf weet zich verbonden aan deze christelijk beweging van caritas en naastenliefde. De leden van de vereniging, die hun wortels hebben in de protestants christelijke en de rooms katholieke traditie, zetten zich ervoor in om menslievende zorg in Nederland te bevorderen.

4.2 LEDEN

In 2020 waren 92 zorgaanbieders aangesloten als lid van Reliëf. De leden komen uit de ouderenzorg, verstandelijk gehandicaptenzorg, ziekenhuiszorg en maatschappelijke opvang. Twee leden hebben het lidmaatschap opgezegd, een organisatie meldde zich aan als nieuw lid. Het aantal persoonlijke leden bedroeg in 2020 120 personen. De Algemene Ledenvergaderingen vonden plaats op 8 juni, 6 juli en 23 november. De heer Wybe Sierksma en mevrouw Enny Hoenselaar hebben hun bestuursfunctie beëindigd. De voorzitter heeft beiden hartelijk bedankt voor hun inzet. De heer Sierksma specifiek voor zijn inzet voor de aandacht voor de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking en zijn inzet in het bestuur van Stichting Fonds Cupertino. Mevrouw Hoenselaar specifiek voor de behartiging van het gedachtegoed van de religieuze congregaties die aan de basis staan van de zorg in Nederland. Beiden voor hun wijsheid en bezieling waarmee ze de vereniging hebben gediend. Mevrouw Henriëtte Bertels-Stam, bestuurder bij Cardia in Den Haag en de heer Bert Buirma, bestuurder van R.K. Zorgcentrum Roomburgh in Leiderdorp zijn op 6 juli benoemd als bestuursleden. In de Algemene ledenvergadering van 23 november is vervolgens de heer Peter van Wijk, bestuurder van Profila Zorg, benoemd waarmee het bestuur weer voltallig is.

4.3 BESTUUR

Op 31 december bestond het bestuur uit:

- Henk Prins, voorzitter (Raad van Bestuur Stichting Charim, Veenendaal)
- Henriëtte Bertels, vicevoorzitter/secretaris (Raad van Bestuur Cardia, Den Haag)
- Joop Hendriks, penningmeester (tot 12 juni voorzitter Raad van Bestuur Noordwest Ziekenhuisgroep, Alkmaar)
- Bert Buirma, bestuurslid (Raad van Bestuur R.K. Zorgcentrum Roomburgh, Leiden)
- Peter van Wijk, bestuurslid (Raad van Bestuur Profila Zorg, Houten)

4.4 VERENIGINGSBUREAU

Het bureau van Reliëf had een personele omvang van gemiddeld 6,7 fte. Het ziekteverzuim bedroeg 5,6 %. De volgende personen maakten gedurende 2020 deel uit van het verenigingsbureau:

- Thijs Tromp, directeur
- Wout Huizing, staflid
- Trijntje Scheeres-Feitsma, staflid
- Marije Stegenga, staflid
- Petra van Leeuwen, staflid
- Iepie Kroese, trainer / docent
- Joanneke Anker, managementassistent directie en vereniging
- Irma van den Boom, coördinator Academie
- Esther Dwarswaard, communicatiemedewerker en coördinator Beweging
- Alie Meyvogel, coördinator Academie
- Roy van Dijk, medewerker financiële administratie

Daarnaast werkt Reliëf met een flexibele schil van trainers en docenten waaronder:

- Marjo van Bergen
- Herman de Boer
- Marie-Élise van den Brandt-Heek
- Florentien Geluk
- Jan Hoogland
- Tilly de Kruyf
- Marcelle Mulder
- Mariëtte Sneep
- Anne Stael

Het verenigingsbureau is vanaf 1 januari 2020 gevestigd op Zaagmolenlaan 4 te Woerden.

4.5 SAMENWERKINGSPARTNERS

- Christelijk Sociaal Congres
- VKMO, Katholiek Netwerk
- Expertisenetwerk levensvragen en ouderen (opgeheven op 1 april 2020)
- Coalitie Van Betekenis tot het Einde
- Stichting Fonds Cupertino
- Professor Lindeboominstituut
- Verus, vereniging voor katholiek en christelijk onderwijs
- Het Toetstheater
- Netwerk Ethiekondersteuning Nederland (NEON)
- Project 'Profilering Geestelijke Verzorging'
- Universitair Centrum voor Geestelijke Verzorging (UCGV)
- Luce, centrum voor religieuze communicatie

- Lectoraat Theologie en Levensbeschouwing van Hogeschool Windesheim, Zwolle
- ZorgTrainingsCentrum, Zwolle
- Hogeschool Viaa, Zwolle

4.6 VERTEGENWOORDIGINGEN

- Redactieraad Tijdschrift voor Geestelijke verzorging (Thijs Tromp)
- Redactieraad Tijdschrift Gezondheidszorg & Ethiek (Thijs Tromp)
- Raad van Advies van de Leerlang Ethiek in de Zorgsector, IQ Healthcare Nijmegen (Marije Stegenga)
- Raad van Advies van het Lectoraat Theologie en Levensbeschouwing van Windesheim (Thijs Tromp)
- Spieringprijs voor de Zorg (Thijs Tromp)
- Lid Klankbordgroep 'Zorgethische analyse van het COVID-19 beleid' UvH/ZonMw (Thijs Tromp)
- Adviesraad onderzoeksproject PLOEG-2 (Tilburg University) over narratieve interventies in eerstelijns geestelijke verzorging (Thijs Tromp)

4.7 ZIN IN ZORG

Het kwartaalblad Zin in Zorg richt zich op zorg, ethiek en levensbeschouwing. Het wordt gratis aangeboden aan de leden, daarnaast is er een trouwe groep abonnees. De thema's en de invulling daarvan worden vastgesteld door de redactie, die vier keer per jaar vergadert. De thema's voor 2020 waren: 'mantelzorg', 'waarde', 'broosheid' en 'nachtzorgen'.

De redactie bestond in 2020 uit:

- Michael Kolen (voorzitter)
- Frits Mertens
- Jeannet van de Kamp
- Paula Irik
- Engeliën Hulsman
- Petra van Leeuwen (hoofdredactie)
- Esther Dwarswaard (eindredactie)
- Thijs Tromp (adviseur)

5.1 BOEKEN EN BROCHURES

- Wout Huizing, Trijntje Scheeres-Feitsma, Marije Stegenga en Thijs Tromp. [Menslievende zorg in de praktijk](#). Woerden: Reliëf, 2020.
- Wout Huizing en Thijs Tromp. [Mijn leven in kaart. Met ouderen in gesprek over hun levensverhaal](#). Derde druk. Houten: Perspectief Uitgevers, 2020.
- Roelie Reiling, Bart van der Berg, Thijs Tromp e.a.. [Leven met.... zorg en kerk](#). Woerden: Reliëf, 2020.

5.2 LESMATERIALEN

- [De Zin in zorg Lesmodules](#), herziene versie
- [Reflectiekaartjes](#) nieuwe editie
- Training '[Ruimte voor eindigheid](#)'
- [Van levenskunst tot stervenskunst - hertaling diamantmodel](#)
- E-learning [Ethiek, de basis](#)
- E-learning [Ethiek in de paramedische praktijk](#)

5.3 RAPPORTEN

- Thijs Tromp en André Mulder. '[Levensverhaal Centraal II. Eindrapportage](#).' Zwolle / Woerden: Hogeschool Windesheim / Reliëf, 2020.
- Thijs Tromp en Tilly de Kruyf. '[Life review in de palliatieve fase. Eindrapportage](#).' Woerden: Reliëf, 2020.
- Trijntje Scheeres-Feitsma, '[Levensbeëindiging bij mensen met dementie. Eindrapport](#).' Woerden: Reliëf, 2020.

5.4 HANDREIKINGEN

- [Handreiking ethische vraagstukken rondom corona in de langdurige zorg](#). (April 2020)
- [Handreiking ethische vraagstukken m.b.t. bezoekverbod in de langdurige zorg](#). (Mei 2020)
- [Morele overwegingen rond de Covid-vaccinatie](#). (December 2020)
- [Hulpkaart voor morele dilemma's in de zorg](#) (Juli 2020)
- [Flyer met zelfzorgtips voor medewerkers in tijden van Corona](#) (samengesteld in samenwerking met de VGVZ, de beroepsvereniging voor geestelijk verzorgers, september 2020)

5.5 OPINIËRENDE BIJDRAGEN IN KRANTEN, TIJDSCHRIFTEN ETC.

- Thijs Tromp, Podcast over het belang van het levensverhaal voor ouderen. Gemaakt door en voor Pro Life verzekeringen.
- Thijs Tromp in De Verwondering van KRO-NCRV, op 15 maart
- Thijs Tromp, 'Moeilijke besluiten,' Ingezonden brief over bezoek aan zorginstellingen tijdens de coronacrisis. Wie beslist? In: Nederlands Dagblad 14 mei.

- Veltman, C. (23 maart 2020). Reliëf-directeur Thijs Tromp: “'Erbij horen' is een kernthema van het christelijk geloof”. De Bezieling. Geraadpleegd van www.debezieling.nl/relief-directeur-thijs-tromp-erbij-horen-is-een-kernthema-van-het-christelijk-geloof
- Marije Stegenga, bijdrage aan het televisieprogramma op family7 over burn-out onder zorgpersoneel, 2 december.
- Thijs Tromp, 'Gentechnologie en mensen met een verstandelijke beperking. Een inclusieve benadering.' In: Henk Jochemsen & Maarten Verkerk (Red.), Morgen wordt alles beter. Mogelijkheden en ethiek van gentechnologie. Utrecht: KokBoekencentrum Uitgevers, pag. 157-169.
- Enny Hoenselaar, 'Crisis is kans!' In Carlien Geelkerken & René Grotenhuis (red.), Waardengedreven op anderhalve meter. Het antwoord van 15 maatschappelijke organisaties op de coronacrisis. Heeswijk: Berne Media / VKMO, pag. 27-35.
- Iris Wierstra, Anke Liefbroer, Thijs Tromp, Lenneke Post, & Sjaak Körver, (2020). Addressing spiritual needs in palliative care. Proposal for a narrative and interfaith spiritual care intervention for chaplaincy. Manuscript submitted for publication.

5.6 BIJDRAGEN AAN ZIN IN ZORG, TIJDSCHRIFT VOOR ZORG, ETHIEK EN LEVENSBESCHOUWING

- Wout Huizing, '*Gevraagd: bewoner mét leuke familie...*', interview met Henriëtte Bertels, editie 1, maart 2020, pag. 18-19.
- Wout Huizing, recensie van *Samen rijmt op amen* van Paula Irik en Sylvia van Rijn, editie 1, maart 2020, pag. 9.
- Thijs Tromp, recensie van *Mantelzorg en werk in balans* van Deirde Beneken genaamd Kolmer, Christine Kliphuis, e.a., editie 1, maart 2020, pag. 9.
- Petra van Leeuwen, '*Zie de mens! Impressie van de lezing van Manu Keirse op het jaarcongres 2021*', editie 2, juni 2020, pag. 6-8.
- Wout Huizing, recensie van *Helende zorg. Een geïnspireerd perspectief op gezondheid en zorg van Arnold Smeets* (red.), editie 2, juni 2020, pag. 9.
- Trijntje Scheeres-Feitsma, '*Pijn bestrijden?*', ethiek in de praktijk, editie 2, juni 2020, pag. 12-13.
- Wout Huizing, recensie van *Tobias. Een waargebeurd verhaal over liefde, verlies en hoop* van Elisabeth van Windt, editie 2, juni 2020.
- Petra van Leeuwen, '*Ode aan de broosheid. Lijden en sterfelijkheid als integraal onderdeel van het leven*', editie 3, september 2020, pag. 6-8.
- Wout Huizing, '*Alles geven voor honderd procent leven*', interview met Jopie Nooren, editie 3, september 2020, pag. 18 - 19.
- Wout Huizing, '*Veiligheid boven alles?*', ethiek in de praktijk, editie 3, september 2020, pag. 12 - 13.
- Trijntje Scheeres-Feitsma, recensie van *Zorg, zingeving en waardigheid. Gesprekken over tegenslag in gezondheid* van Pieter Grimbergen, editie 4, december 2020, pag. 9.
- Marije Stegenga, '*Morele stress*', ethiek in de praktijk, editie 4, december 2020, pag. 12 - 13.
- Thijs Tromp, recensie van *Horen, zien en verbinden. De betekenis van geestelijke verzorging in de context van ouderenzorg* van Marion Boelhouwer, Anton Huisman & Peterjan van der Wal, editie 4, december 2020, pag. 9.

- Wout Huizing, *'Ook de nachtdienst wil wel een ijsje'*, interview met Bert Buirma, editie 4, december 2020, pag. 18 - 19.

5.7 BIJDRAGEN IN DE VORM LEZINGEN, PRESENTATIES EN WORKSHOPS OP PUBLIEKSBIJEENKOMSTEN

Trijntje Scheeres-Feitsma:

23 januari	Alzheimercafé Zuidhorn, Morele dilemma's en mantelzorg
6 februari	Inleiding tijdens een themabijeenkomst over 'Euthanasie en dementie'
7 februari	Presentatie over implementatie van moreel beraad bij Netwerk Geestelijke Verzorging Noord
6 maart	Viering op het jaarcongres van Reliëf
18 mei	Webinar Ethiek & corona met Marije Stegenga i.s.m. de CHE
25 mei	Webinar Morele dilemma's & corona met Marije Stegenga i.s.m. de CHE
8 juni	Webinar Morele reflectie & moreel beraad met Marije Stegenga i.s.m. de CHE
7 september	Webinar 'De patiënt is ziek, wat hebben we aan ethiek?' Haaglanden MC
8 oktober	Webinar 'Morele reflectie en morele stress', Vivent
23 november	Reliëf najaarsberaad 'Betekenisvolle netwerken van Zin'

Thijs Tromp:

27 januari	Dementie en zingeving. Informatieavond protestantse kerken Kampen.
8 februari	Lezing ter gelegenheid van de presentatie van Tobias, roman van Elisabeth van Windt, over het leven en sterven van haar zoon.
6 maart	Workshop over Fransiscaans leiderschap op het jaarcongres van Reliëf
10 maart	Dilemma's rond leven en sterven in de gezondheidszorg. Lezing voor FQI.
9 juli	Bijdrage aan het webinar ter gelegenheid van de opening van het Centrum voor Levensvragen Noord-West Veluwe
5 september	Presentatie STEK, Den Haag.
5 oktober	Verhalend werken. Bijdrage aan bezinningsconferentie van Saffier, Den Haag, met Machteld Huber.
16 oktober	'Kerk in de marge', inaugurele rede aan de PThU.
10 december	Webinar Inclusie in het samenspel van kerk en zorg, met Koos Tamminga

Marije Stegenga:

18 mei	Webinar Ethiek & corona met Trijntje Scheeres i.s.m. de CHE
25 mei	Webinar Morele dilemma's & corona met Trijntje Scheeres i.s.m. de CHE
5 juni	Inleiding morele stress in de zorgpraktijk in samenwerking met het NEON, netwerk ethiekondersteuning Nederland
8 juni	Webinar Morele reflectie & moreel beraad met Trijntje Scheeres i.s.m. de CHE
8, 17, 22 sept.	Inleidingen over identiteit bij Zorggroep Noordwest Veluwe
26 november	Dagvoorzitter en gespreksleider tijdens het webinar 'Positionering van ethiekondersteuning in organisaties: horzel of vroedvrouw?' in samenwerking met het NEON, netwerk ethiekondersteuning Nederland

1. RELIGIEUS ERFGOED MENSLIEVENDE ZORG (REMZ)

Het project Religieus Erfgoed Menslievende Zorg (REMZ) beleefde in 2020 het laatste jaar van de derde, afrondende fase. In dit project worden de waarden die ten grondslag liggen aan de menslievende zorg van religieuzen overgedragen op een manier die aansluit bij de hedendaagse zorgpraktijk. Met als doel om mensen die nu werkzaam zijn in de zorg te helpen dat met 'ziel en zin' te kunnen doen. Het wordt uitgevoerd in opdracht van onderstaande congregaties en ordes, met wortels in de zorg:

- Broeders St. Joannes de Deo
- Zusters van de Heilige Juliana van Falconieri
- Orde der Camillianen
- Zusters van "De Voorzienigheid"
- Zusters Franciscanessen Alverna Aerdenhout
- Zusters Franciscanessen van Veghel
- Broeders van O.L.V. van Lourdes
- Zusters Franciscanessen van Charitas
- Zusters van Liefde in Tilburg
- Congregatie van de Dochters van Maria en Joseph
- Zusters van Julie Postel
- Zusters JMJ
- Missionarissen van het Heilig Hart

Deze derde en laatste fase van het REMZ project liep van 2019 - 2020 en had ten doel om de reeds ontwikkelde projecten en producten in te bedden in het aanbod van Reliëf. Zo is in 2020 een nieuwe editie gemaakt van de succesvolle reflectiekaartjes, met tevens een aanvulset voor in de toekomst.

De lesmodules over menslievende zorg uit 2016 waren mooi en inspirerend, maar het was nodig om de inhoud ervan te actualiseren en het beter toegankelijk te maken voor studenten van het MBO en zorgverleners niveau 2 en 3. Daarnaast werd onderzocht hoe het product beter bekend kan worden bij de doelgroep. Op basis van onderzoek onder gebruikers zijn de lesmodules aangepast, opnieuw vormgegeven en is een verspreidingsplan opgesteld om de bekendheid van het product te vergroten. De lesmodules worden aangeboden als fysiek exemplaar (tegen betaling) en als download (gratis).

Het organiseren van fysieke bijeenkomsten zoals zinspiratiedagen of een zin-in-zorg-festijn bleek in dit coronajaar niet mogelijk. Wel zijn hiervoor plannen ontwikkeld. Ten slotte is het nog vermeldenswaardig dat er, op verzoek van de religieuzen van het REMZ project, opnieuw een TV-serie is ontwikkeld in samenwerking met KRO-NCRV. In 2016 lag de focus van de serie op zorg van toen en nu, bij de nieuwe serie zal dat liggen op zorgverleners die een blijvende indruk hebben gemaakt op een zorgontvanger. In 2021 wordt deze serie uitgezonden.

Overzicht van de ontwikkelde projecten in fase III:

- Taalfestival / ZiZ festijn
- Zin in zorg Lesmodules
- Zin in Zorg - rubriek Zorg van alle tijden en themanummer Ervaringskennis
- Nieuwe set reflectiekaarten en uitbreidingsset
- Henri Nouwen retraite
- Publicatie menslievende zorg
- Leergang besturen met bezieling
- Onderzoek nieuwe taal rond roeping en bezieling
- Prentenboek Je bent een engel
- TV serie Mensenwerk
- Zinspiratiedagen / -modules
- Ansichtkaart menslievende zorg
- Verkenning compassieretraite
- Duurzame inbedding in Reliëf van het religieus erfgoed

De Commissie van Toezicht van REMZ bestond uit:

- Zuster Riet Hendriksen (Zusters van "De Voorzienigheid")
- Pater Paul Schreur (Orde der Camillianen)
- Broeder Theo van den Boer (Broeders OLV van Lourdes)
- Antoon van der Steen (Broeders van Barmhartigheid van St. Joannes de Deo)
- Karin Bos (KNR)

2. COALITIE VAN BETEKENIS TOT HET EINDE

Reliëf heeft zich in de jaren 2017 - april 2020 op vele verschillende thema's van de [Coalitie van Betekenis tot het Einde](#) gericht. Het accent lag op het ontwikkelen van trainingen, maar ook is onderzoek gedaan en inzet gepleegd op ondersteuning van professionals en mantelzorgers rondom afscheid, verlies en het maatschappelijk debat over levensbeëindiging en voltooid leven. Rode draad in deze jaren was de aandacht voor dialoogbijeenkomsten en de training van vrijwillige dialoogbegeleiders, ontwikkeld en gegeven door Wout Huizing en Tilly de Kruyf.

We noemen enkele cijfers en ontwikkelde materialen:

- Onder auspiciën van Reliëf hebben twee opgeleide dialoogbegeleiders, Erwin Mantel en Elisabeth van Windt, 28 dialoogbijeenkomsten georganiseerd voor 150 deelnemers. Tijdens de jaarcongressen van 2018 en 2019 namen 66 mensen deel aan een dialoogsessie over 'het levenseinde'.
- Vanuit Reliëf zijn circa 75 dialoogbegeleiders begeleid, die alle via verschillende coalitiepartners dialoogbijeenkomsten hebben georganiseerd en begeleid. De acht trainingen en inspiratiedagen zijn bezocht door in totaal 160 deelnemers.
- Twee trainingen 'Ruimte voor eindigheid in care en cure' zijn ontwikkeld en gegeven, waarvoor ook twaalf podcasts zijn gerealiseerd. De volledige training met opdrachten en aanwijzingen voor het geven van deze training is te vinden op de website van Reliëf.

- Een groots opgezet onderzoek als bijdrage aan het maatschappelijk debat over levensbeëindiging bij mensen met dementie werd verricht door Trijntje Scheeres-Feitsma. Het eindverslag te lezen op onze website.

- Een inventarisatie van verschillende vormen van omgaan met afscheid en verlies en de wijze van herdenken en daarbij zoeken naar best practices. Dit leverde o.a. een praktische Toolbox op met voorbeelden van interventies en rituelen rondom afscheid nemen en herdenken in zorginstellingen.

- Life Review voor patiënten in de palliatieve fase. Onderzocht is hoe het werken met het levensverhaal kan bijdragen aan betekenisvolle zorg voor mensen in de palliatieve fase. Na het onderzoek is er een Professionele Leer Gemeenschap (PLG) gestart met acht zorgprofessionals. Vervolgens is een eindverslag geschreven, zijn aanbevelingen gedaan, reflectiekaartjes voor zorgprofessionals ontwikkeld en is een overzicht van geschikt materiaal aangereikt.
- Training Van levenskunst naar stervenskunst. Een 'doorvertaling' van een onderdeel van deze training, namelijk het diamantmodel van Carlo Leget, met concrete richtvragen voor gesprekken over het 'tijdig spreken over het levenseinde' is opgepakt met negen zorgprofessionals van de ouderenzorgorganisaties Quarijn en Charim. Het uiteindelijke product is een training, waarbinnen het 'diamantmodel' centraal staat. Een hertaling, die nog meer op de praktijk is toegesneden om met patiënten het gesprek aan te kunnen gaan rondom het levenseinde of te reflecteren op het contact met mensen in een terminale fase.